

УДК 504.062

КОВБАС І.В.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНА БАЗА ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ ТЛУМАЦЬКОГО ПРИДНІСТРОВ'Я

Постановка проблеми у загальному вигляді. У процесі розвитку господарського комплексу, як на глобальному, так і регіональному рівнях, важливу роль відігравав чинник наявності природно-ресурсної бази території (акваторії). Наявність тих чи інших природних ресурсів (мінерально-сировинних, кліматичних, земельних, водних, фауністичних, лісових, рекреаційних) зумовила розвиток та географію тих чи інших галузей господарства. Різноманіття природно-ресурсної бази різних регіонів спричинило строкатість суспільно-географічних комплексів.

Природно-ресурсна база відігравала та продовжує відігравати важливу роль для господарської діяльності людини. Її вивчення та дослідження необхідні, перш за все при економічній оцінці та ефективності планування і розміщення підприємств тієї чи іншої галузі.

Тлумацький район, який являється складовою частиною господарства Івана-Франківської області та Карпатського суспільно-географічного району, характеризується тим, що він немає на своїй території значних запасів мінерально-сировинних ресурсів. Це звичайно зумовило те, що тут порівняно слабо розвинута промисловість. На родовищах вапняку та гіпсу розвивається промисловість будівельних матеріалів. Проте,

значний потенціал земельних ресурсів створив умови для розвитку сільського господарства, на сировинній базі якого розвивається харчова промисловість.

В умовах перехідної економіки України необхідно враховувати особливості природно-ресурсної бази, наявності трудових ресурсів та інших показників розвитку пріоритетних галузей матеріальної та нематеріальної сфер виробництва. Це дасть змогу запланувати розвиток більш економічно вигідних галузей народного господарства, враховуючи наявність даних факторів на цій та суміжних територіях.

Аналіз попередніх досліджень. Детальними дослідженнями природних умов та ресурсів Тлумацького придністров'я практично не займалися. Загальна характеристика даного району проводилась у наукових працях, що охоплювали здебільшого Івано-Франківську область. Характеристика природно-ресурсної бази даної території зустрічається в працях Г.О. Андрющенка, Й.Р.Гілецького, М.М.Койнова, К.І.Геренчука, В.Г.Артишука, В.П.Руденка та інших вчених. Дані наукові дослідження були загальними, вони не відображали природно-ресурсний потенціал Тлумацького району в повній мірі, а відтворили його лише найголовніші, обласного значення, показники.

Формування цілей статті. Основною метою написання даної статті було вивчення природно-ресурсної бази господарського комплексу адміністративно-територіального району (на прикладі Тлумацького району Івано-Франківської області). Такі дослідження дадуть змогу більш оптимально використовувати наявні природні умови та ресурси для розвитку перспективних галузей господарства, що підвищують, в свою чергу, економічну вигідність.

Характеризуючи природні умови Тлумацького району зосередимо головну увагу на характеристиці геологічної будови та корисних копалин, особливостях поверхні, кліматі, водних джерелах, ґрунтовому покриві, рослинному та тваринному світі, ландшафтах.

Тлумацький район розміщений на сході Івано-Франківської області. Вся територія району розміщена у середніх широтах, помірному кліматичному поясі. Межі району на північному сході звиваються по меандрах Дністра.

В геологічному відношенні територія району знаходиться на південно-західній окраїні Руської платформи, складеної в основному з докембрійських кристалічних порід, перекритих горизонтально залягаючими шхерами палеозою і мезозою [6].

Впродовж тривалого часу платформа мало реагувала на горотвірні явища, зазнаючи тільки вертикальних рухів земної кори порівняно невеликої амплітуди, які приводили то до затоплення її мілководними морями, то до утворення суші, мало піднесеної над водою. Зокрема, в період мезозою територія району в основному представляла собою сушу, яка інтенсивно розмивалася. В крейдовому періоді територія стала дном моря і в неогеновий період кайнозойської ери була затоплена Тортонаським морем. З палеозойського комплексу в межах району відмічені силурійські і девонські відклади, які на поверхні зустрічаються тільки на крайньому північному заході у вигляді вузької смуги по берегах долини Дністра, починаючи від с. Нижнів. Силурійські відклади представлені вапняками, пісковиками і сланцями. Товщі девону складаються з червонобарвних пісковиків і піщано сланцевих порід. Відклади мезозою, які зустрічаються частіше, являють собою переважно морські відклади юри і крейди. Юрські відклади виступають на денну поверхню берега річки Дністер (с. Долина-Сокирчин-Петрів) і представлені вапняками та мергелями. Крейдяні відклади поширені по всій території району. Вони складені глауконітовими пісками та пісковиками, мергелями, крейдою та вапняками. З кайнозойських утворень в районі визначені верхньотретинні відклади – тортонаський ярус, до якого відносять відклади гіпсу (с. Кутище, Олеша, Підвербці, Петрів,

Гарасимів, Гавриляк, Гончарів). Шари попередніх геологічних періодів в основному вкриті товщею четвертинних нашарувань, найбільш давніми з яких є древньоалювіальні відклади (грубі кварцові піски з домішками гальки). Вони складають шосту терасу Дністра, залишки якої зустрічаються на Бистрицько-Тлумацькій височині і на південь від Дністра по лінії Тлумач-Чернелиця, а також Прутсько-Дністровському вододілі (по лінії сіл Бортники-Хотимир-Обертин-Гончарів). Аллювіальні відклади зустрічаються і на інших терасах Дністра. Крім алювію, на більшій території південного сходу спостерігаються лесовидні суглинки, лес і делювіальні шари [6].

На території Тлумацького району зустрічаються корисні копалини тільки осадового походження. Розподіл їх по території нерівномірний. Район не є багатим на мінерально-сировинні ресурси. Переважаючим видом викопної сировини є будівельні матеріали (пісковики, вапняки, гіпси, глини і суглинки, піски, гравійно-галечникові матеріали). Особливості геологічної будови території району дають підстави сподіватись на наявність в долині р. Чорнява (с. Жуків, Обертин, Гончарів) значних покладів природного газу.

Фосфорити – важлива сировина для виробництва фосфорних добрив, добування фосфору, фосфорної кислоти, тощо. Найбільший в області район їх залягання розташований на правобережному Придністров'ї вздовж Дністра від с. Нижнів до м. Городенки. Поклади фосфоритів тут належать до верхньокрейдяних товщ, які часто утворюють відслонення. Наприклад, на р. Тлумач біля с. Антонівка та поблизу с. Петрилів на правому березі Дністра.

Поклади сірки знаходяться в південній частині району (8-9 км від районного центру), окрім прожилки самородної сірки зустрічаються на поверхні у виходах гіпсів [3].

Запаси будівельних матеріалів є по всій території району (32 діючих родовища). Усі родовища за видами сировини розподіляються таким чином: камінь будівельний – 7 родовищ, карбонатні породи – 8, цементна сировина – 4, гіпс – 11, цегельно-черепична сировина – 2. Будівельний камінь поширений у північно-східній частині району. Найбільше родовище знаходиться поблизу с. Сокирчин (піщаник на площі 3 гектари із загальними запасами 78 тис. м³) [6] і розробляється навколишніми спілками селян, місцевим населенням для господарських потреб. Кварцевими пісками район бідний. Найбільші родовища відомі в долині р. Дністер поблизу сіл Антонівка, Долина, Гарасимів. Гравійно-галечникові відклади приурочені до заплавних і русловидних частин Дністра. Промислового значення вони не мають, але періодично використовуються підприємствами для власних будівельних потреб.

Карбонатні породи – це солі вугільної кислоти, які досить поширені на землі. Їх налічується близько 80 видів. На території Тлумацького району найпоширеніші карбонати кальцію і магнію утворюють потужні пласти різних вапняків, крейди, мергелю, доломіти. Промислові розробки місцевого значення (випалювання вапна) в районі проводяться в селах Олешів, Гарасимів, Делева. Залягають карбонатні породи в основному в межах Придністров'я, де вони тягнуться у вигляді смуги з північного заходу на північний схід.

Родовища гіпсу знаходяться в північно-східній і центральній частині району. Промислові розробки проводяться поблизу сіл Гавриляк, Гарасимів, Жабокруки, Жидачів, Королівна для власних будівельних потреб.

Поклади цегельно-черепичної сировини (глини та суглинки) розташовані поблизу сіл Вікняни, Бортники, Гарасимів, Гриніві, Грушка, Долина, Ісаків, Королівна, Нижнів, Олеша, Петрилів, Хотимир, Локітка, м. Тлумач та смт. Обертин [6].

Зараз територія району – це хвиляста рівнина, на якій виділяються три природні

райони :

1. Бистрицько-Тлумацька височина. Ця місцевість різко окреслена долинами Дністра, Бистриці, Ворони та Тлумача. Схили височини круті, абсолютні висоти становлять 300-360 м. Найвища точка досягає 386 м (г.Надорожна). Посередині з півдня на північ вона прорізується порівняно широкою долиною р. Ольшаниці [1,6].

2. Олешанська височина. Знаходиться на схід від Бистрицько-Тлумацької височини. Висоти тут дещо збільшуються, досягають 350 і навіть 390 м. Ця височина розпадається на два крупні масиви : західний – між р. Тлумач і великою звивиною Дністра і східний – на схід звивини Дністра до його притоки Земець на території Городенківського району [1, 3, 6].

3. Гостів-Обертинська рівнина. Знаходиться на південь від вищезгаданих височин. Висоти тут зменшуються до 300 м. Дана територія по лінії Хотимирсько-Гвіздецької гряди виступає вододілом Пруту і Дністра [1].

Кліматичні умови району формуються під впливом таких кліматотвірних чинників: географічне положення, циркуляція повітряних мас і сонячна радіація. На місцевий клімат великий вплив чинять також різноманітні форми рельєфу (улоговини, долини, відкриті рівнини), а також їх експозиція і висота. Залежно від різниці між сонячною енергією, що поглинається земною поверхнею та енергією, що відбивається цією поверхнею, змінюється величина радіаційного балансу, яка зумовлюється географічною широтою місцевості, часом доби і порою року, хмарністю, формами і видами земної поверхні. Оскільки територія Тлумацького району по широті не займає навіть цілого градуса, радіаційний баланс тут змінюється переважно в залежності від часу доби і пори року.

Величина сонячної радіації на території району становить в середньому 96-98 ккал/см² [4]. На території району, починаючи з середини листопада і до початку лютого спостерігається від'ємне значення радіаційного балансу, влітку ж він позитивний, сягаючи максимуму в червні-липні. Протягом року в сумарній радіації понад 50% припадає на розсіяну. Характер підстилаючої поверхні визначає величину відбитої радіації. В зимовий період, у зв'язку з сніговим покривом альбедо досягає 60%, а влітку всього 20% [4]. Згідно з характером розподілу радіаційного балансу в часі і по території району відбувається розподіл температури. Зокрема, пересічна температура за рік коливається від 5 до 3 °С. Взимку пересічні температури за місяць від'ємні (-2-5°C у грудні, -5-7°C у січні, 4-5°C у лютому). Отже, найхолоднішим місяцем в районі є січень [4].

Відлиги на території району бувають досить часто і можуть тривати майже 20 днів у грудні і по 15 днів у січні та лютому. Середньорічні температури липня + 18-18,5°C, а січня -5-6°C. Стійкий перехід температури повітря через 0°C восени означає початок зими, а весною характеризує масове танення снігу, тобто початок весни.

Восени перехід температури через 0°C починається з 24-28 листопада. Весною перехід температури повітря через 0°C у бік підвищення починається з 7 березня. Зими на території району не дуже суворі. Днів з морозами – 10°C і нижче буває не більше 25.

Взимку на території району опадів випадає майже втричі менше, ніж влітку. При цьому опади взимку не інтенсивні і мають переважно обложний характер. Сніговий покрив встановлюється на території району переважно в кінці грудня, а руйнується на початку березня. Висота снігового покриву в середньому сягає 20-25 см. Річна кількість атмосферних опадів становить 600-700 мм [1,3]. Більша кількість їх випадає в теплий період року. Найбільш дощовий місяць червень, а найсухіший – вересень. Величина випаровувань становить 550-580 мм за рік [3]. Тому коефіцієнт зволоження коливається від 1,1 до 1,4.

У теплий період року на території Тлумацького району спостерігаються й такі небезпечні явища погоди як грози, град, суховії. Кількість днів з градобиттям становить від 3 до 11. В середньому за рік градом пошкоджується від 50 до 100 га території району. Грози можуть спостерігатися практично цілий рік, але взимку майже не бувають. Посухи спостерігаються 1 раз на 10 і більше років.

Річкова система в районі розвинута слабо, що пояснюється рівнинним характером поверхні. Головною річковою артерією є річка Дністер, яка протікає територією Тлумацького району протягом 82 км.

Пересічна густота мережі річок на території Тлумацького району становить 0,55 км/км². Всього в районі нараховується 68 річок і тимчасових водостоків загальною

довжиною 385 км. Від їх загального числа 13,2 % припадає на річки довжиною 10 і більше км. Постійні водостоки становлять 67,7% від загальної кількості [5].

Літні дощові паводки у зв'язку з їх зарегульованістю (ставки) не досягають розмірів весняних. Багаторічний середній стік розподіляється за сезонами: навесні (березень-квітень) -40,5 %, влітку (червень-серпень) -18,6%, восени (вересень-листопад) -17,3 %, взимку (грудень-лютий) -23,6% [3,5].

У господарському відношенні Дністер, як найбільша водна артерія району, має дуже велике значення, однак тепер його мало використовують. Це перш за все пояснюється його фізико-географічними особливостями.

Озер на території району дуже мало. Більша частина їх є заплавними (стариці в районі сіл Петрилів, Антонівка, Купелів). Розміри їх невеликі, живляться головним чином від річкових паводків. У сухий період року вони часто висихають або перетворюються в болота. Між селами Гавриляк – Гончарів є кілька невеличких озер карстового походження. В районі розвинуте ставкове господарство. Ставки відіграють велику роль у регулюванні стоку рік і використовуються в основному для рибного господарства та для забору технічної води для потреб місцевих селянських спілок.

У надрах Тлумацького району є прісні та мінералізовані підземні води. Їх поширення тісно пов'язане з геологічною будовою цієї території. Важливу роль тут відіграє геохімічна обстановка, в якій формується та існує той чи інший тип підземних вод. Мінералізація прісних вод коливається в межах 0,1 – 1,5 г/л, вони мають добрі смакові якості і є основним джерелом сільського водопостачання. Містяться вони в основному у четвертинному водоносному горизонті, а місцями – у відкладах корінних порід.

Для території Тлумацького району характерні в основному три типи ґрунтів : опідзолені чорноземи, сірі опідзолені ґрунти та глибокі малогумусні чорноземи. Це пов'язано з різноманітними формами рельєфу, складом ґрунтоутворюючих порід, умов поверхневого та ґрунтового зволоження і рослинності [1,2].

Більшу частину площі (33,9 тис. га) займають опідзолені ґрунти, які розміщені на водороздільних просторах і схилах. Інші ґрунти мають незначні площі: чорноземи – 2,2; лугові і чорноземно-лугові – 4,3; болотні – 1,5; дернові – 0,8; розмиті ґрунти і виходи корінних порід – 0,3; не обстежено – 0,4 тис. га. [2].

Темно-сірі опідзолені і опідзолені чорноземи є найбільш розповсюдженими ґрунтами (29,1 тис. га) і майже всі вони розорані (27,6 тис. га).

Чорноземи карбонатних порід займають в районі невеликі площі (2,1 тис. га), половина з них припадає на ріллю. Приурочені вони до крейдяних підвищень горбисто-хвилястих водорозділів. Чорноземи характеризуються високим вмістом гумусу (пересічно 5,4 %), доброю забезпеченістю поживними речовинами і можуть бути використані під всі сільськогосподарські культури.

На змитих землях (34,8 % площі ріллі) [2] не рекомендується посів просапних культур.

Природна трав'яниста рослинність на території району збереглася дуже мало, оскільки більша частина безлісних територій розорана під сільськогосподарські угіддя. У непорушному природному стані вона збереглася тільки на нерозораних сіножатах і пасовищах. У трав'янистому покриві вологих і заплавних лук розповсюджені осоково-різнотравно-злакові і бобово-різнотравно-злакові з перевагою в травостой мітлиці та вівсяниці лучної. Степова рослинність зустрічається дуже рідко невеликими острівцями на незручних для розорювання ділянках. Вона представлена типчаком, калерією, маренкою.

Діброви поширені на темно-сірих ґрунтах водороздільних височин і по крутих схилах біля виходів вапняків. Лісоутворюючою породою їх є звичайний дуб, до якого домішується скельний дуб. Іноді до них приєднується ясен, польовий клен, в першому ярусі і берест, граб, осика, черемха, береза, черешня, горбина в другому ярусі. Серед чагарників знаходимо ліщину, татарський клен, калину, глід, пухнасту живомолость, крушину, терен, шипшину, дерен та інше. Букові ліси ростуть на ясно-сірих ґрунтах підвищених вододілів. Це так звана бучина, яка складає темні ліси з майже відсутнім підліском.

У зоогеографічному районуванні територія Тлумацького району відноситься до Прутсько-Дністровського межиріччя (за К.І. Гренчуком) [6]. Фауна наземних хребетних цієї ландшафтної зони помітно змінюється в залежності від пори року. Найбільший за видовим складом літній аспект фауни, найбільш багатий – зимовий.

Видовий склад іхтіофауни залишається сталим увесь рік. Риби, які трапляються у притоках Дністра, належать в основному до видів родин щукових (щука), коропових (плітка, краснопірка, лин, підуст, верховодка, карась), окуневих (окунь, йорж). Іхтіофауна Дністра більш різноманітна. Крім уже зазначених видів тут можна зустріти міногу, українську стерлядь, вирезуба, в'яза, марену звичайну, ляща, судака, сома та цілий ряд інших. В усіх рибовидних ставках вирощують різні види коропа – лускатого, дзеркального [5,6]. Тлумацький район має значні перспективи для розвитку промислового ставкового рибацтва.

Із плазунів влітку найчастіше трапляються прудка і живородяща ящірка, веретінниця, гадюка та звичайний вуж. Вони заселяють лісові галявини, чагарники, молодняки сосни, дуба, клена.

Літній вид орнітофауни – це в основному лісові птахи, насамперед різноманітні горобині. В мішаних лісах переважають: зяблик, шпак, іволга, вівчарки, сіра мухоловка, берестянка, чорний та співучий дрозд, зозуля, горлиця звичайна. На заплавних луках Дністра та його притоках на оброблювальних землях домінують одуд, польові горобці, жайворонки, граки, білі лелеки, деркач. У населених пунктах – ластівки та стрижі.

На ставках Грушки, Бортник, Хотимир та на дрібних карстових озерах біля Обертина та Дністровських старицях і прилеглих луках, в околицях с. Нижнів навесні та влітку трапляються водноболотні мисливські птахи: лиска, деркач, водяна курочка, кулик-чайка, крижень.

Теріофауна району визначається домінуванням дрібних і середніх видів ссавців, передусім звичайної полівки, польової та хатньої мишей, зайця-русака, крота, лисиці, білки, тхора, сірого пацюка. У с. Локітка поблизу Тлумача в печері "Мокра" постійно проживають великі нічниці. За добу їх скупчення (близько 1000 шт) з'їдає понад 30 кг різноманітних нічних комах, серед яких більшість шкідники лісів, садів та культурних трав'янистих рослин.

Для фауни ссавців характерна наявність у лісах козулі, диких кабанів. Але останні роки їх кількість в лісах значно зменшилася, що вказує на гостру потребу здійснити мисливське впорядкування [3,4].

Бережливого ставлення до себе вимагають і деякі пернаті. Так, наприклад, сіра

ворона у теплий період року переважно споживає лісових комах. Влітку ворони з'їдають не менше 80 видів комах, з яких 56 є шкідливими. Коли зростає кількість лісових полівок та жовтогорлих мишей, ворони поїдають цих гризунів. До корисних птахів належать усі види денних хижаків та сови. На жаль, за останні роки чисельність популяцій цих хижих птахів та сов різко скоротилась, а тому вони тепер перебувають під охороною. Це стосується болотного луня і малого яструба.

Висновки. Природно-ресурсна база господарського комплексу Тлумацького Придністров'я характеризується в основному недостатньою забезпеченістю окремих видів ПРП. На даній території зустрічаються корисні копалини тільки осадового походження, причому їх розподіл є нерівномірним. Найбільші запаси фосфоритів, сірки та будівельних корисних копалин (гіпсу, каменю будівельного, цементної сировини та ін.). Рельєф загалом є сприятливим для господарства, і представлений хвилястою рівниною, на якій виділяються три природні райони: Бистрисько-Тлумацька височина, Олешатська височина та Гостів-Обертинська рівнина.

Кліматичні умови та ґрунти є сприятливими для розвитку сільського господарства. Водними ресурсами район забезпечений менше. Пересічна густота річок складає $0,55 \frac{\text{км}}{\text{км}^2}$, проте найбільшою водною артерією є р. Дністер. Фауністичними та

лісовими ресурсами район порівняно забезпечений. Найголовнішими лісоутворюючими породами є дуб звичайний та дуб скельний.

На основі мінеральних ресурсів в районі найбільшого розвитку набули такі галузі промисловості, як будівельна і харчова промисловість.

Вивчення сукупного ПРП, як показника для розвитку пріоритетних галузей господарства малозабезпечених районів, повинно виступати головним завданням сучасних географічних досліджень.

1. Атлас Ивано-Франковской области. – М.: Управление геодезии и картографии, 1990.- 32с.;
2. Ґрунти Івано-Франківської області / за ред. Андрущенко Г.О.- Ужгород : "Карпати", 1969.- 77с.;
3. Гілецький Й.Р. Географія Івано-Франківської області . Посібник для 8-9 класів загальноосвітніх шкіл.- Львів: ВИТЛ, 2000.- 48с.;
4. Гілецький Й.Р. Географія рідного краю Івано-Франківської області. Львів, ВИТЛ, 1999.-56с.;
5. Койнов М.М. Покутський лісостеп (фізико-географічна характеристика) – Географічний зб. Львівського університету, вип. 5, Львів, 1959.- С.18-23 .;
6. Природа Івано-Франківської області (під ред. Геренчука К.І.), Львів. Вища школа, 1979.-С.48-66.

The article is on the natural resource capacity of industrial complex of Tlumach Transdnister Region. The analysis of the natural environment and resources of the territory is given. Their industrial potential is under investigation.